

**МОВНІ ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ ОБРАЗІВ-ПЕРСОНАЖІВ
У РОМАНІ МАРІЇ МАТІОС «МАЙЖЕ НІКОЛИ НЕ НАВПАКИ»**

**LINGUISTIC MEANS OF CHARACTER REPRESENTATION
IN MARIA MATIOS' NOVEL *ALMOST NEVER THE OTHER WAY AROUND***

Тиха Л.Ю.,

orcid.org/0000-0001-7742-0976

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземної та української філології
Луцького національного технічного університету*

У статті здійснено спробу проаналізувати авторські мовні засоби для створення образів-персонажів у художній прозі Марії Матіос. Письменниця послуговується як лексичним, так і синтаксичним мовними рівнями, використовуючи, зокрема, і засоби народнорозмовної мови.

Зазначено, що образ героя художнього твору формують різні характеристики: портрет, опис зовнішнього вигляду, фізичні особливості, психологічні стани, внутрішній світ, ставлення до оточення тощо. Всі ці ознаки мають персонажі Марії Матіос, які діють в різних обставинах, але саме ці ознаки визначають їх поведінку в цих обставинах.

На основі аналізу художнього тексту виявлено, що для портретної характеристики авторка використовує як прямі означення, так і описові конструкції. Важливим є те, що письменниця додає психологічну деталь для увиразнення опису персонажів. Зокрема, такою деталлю в портреті є *очі*, меншою мірою *губи*.

Багато уваги у тексті приділено змалюванню зовнішнього вигляду героїв, певних фізичних особливостей, вад. І хоча вони є лише фоном, на якому проступає внутрішній світ персонажа, все ж мають важливе значення для формування взаємовідносин між дійовими особами і у деяких випадках визначають подальшу трагічну долю героїв.

Значною кількістю прикладів представлено у тексті змалювання внутрішніх станів головних героїв, таких як біль, страх, любов, зневага тощо. Важливе значення мають і зовнішні характеристики, такі як соціальний чи матеріальний статус, сімейний стан тощо.

Для опису усіх названих вище характеристик письменниця послуговується різними мовними засобами, найчастіше означеннями. Та найбільшою кількістю представлені тропи, серед яких чільне місце посідають порівняння, виражені прийменниковими структурами або у формі орудного відмінка іменника, а також метафори, як прості, так і розгорнуті.

Найбільшою, групою мовних засобів образотворення виступають сталі вирази. Саме фразеологізми Марія Матіос використовує для змалювання різних характеристик персонажів.

Не менш вдалим засобом характеротворення у прозі М.Матіос є просторічна лексика. Оскільки події розвиваються у сільській місцевості, такий спосіб мовлення виступає додатковою зовнішньою ознакою персонажів.

Щодо структурних особливостей таких конструкцій, то варто зауважити, що вони різнотипні: від слів-характеристик до складних речень.

Ключові слова: лексика, персонаж, мовні засоби, метафора, порівняння, характеристика, фразеологізм, портрет.

This article attempts to analyze the author's linguistic tools for creating character images in the artistic prose of Maria Matios. The writer employs both lexical and syntactic levels of language, utilizing elements of colloquial speech.

It is noted that a character's image in a literary work is shaped by various characteristics: portrait, description of appearance, physical traits, psychological states, inner world, and attitude toward others. All these features are inherent in the characters of Maria Matios, who act in different circumstances, yet these very features define their behavior within those circumstances.

Based on an analysis of the literary text, it has been identified that the author employs both direct definitions and descriptive constructions for portrait characterization. An important aspect is that the writer adds psychological details to enhance character descriptions. In particular, the eyes, and to a lesser extent, the lips, serve as significant details in character portraits.

A great deal of attention in the text is given to the depiction of the characters' physical appearance, specific physical features, and impairments. Although these aspects serve as a background against which the character's inner world emerges, they are crucial in shaping relationships between characters and, in some cases, determining their subsequent tragic fate.

The text contains numerous examples illustrating the depiction of the protagonists' inner states, such as pain, fear, love, and contempt. External characteristics, such as social or material status and family situation, also play a significant role.

To describe all of the above-mentioned characteristics, the writer employs various linguistic means, primarily adjectives. However, artistic devices and phraseological expressions are the most extensively represented. Among tropes, comparisons – expressed through prepositional structures or in the instrumental case of a noun – hold a prominent place, along with metaphors, both simple and extended.

The largest group of linguistic means used for character portrayal consists of set expressions. Maria Matios predominantly utilizes phraseological units to depict different character traits.

Another effective means of characterization in M. Matios' prose is colloquial vocabulary. Since the events take place in a rural setting, this speech style serves as an additional external characteristic of the characters.

Regarding the structural peculiarities of these constructions, it is worth noting that they are diverse, ranging from single-word characterizations to complex sentences.

Key words: vocabulary, character, linguistic means, metaphor, comparison, characterization, phraseological expression, portrait.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Для будь-якого художнього твору важливим є не лише вдало побудований сюжет, а й створені образи, зокрема образи-персонажі. Портретна характеристика, опис внутрішнього світу героя, змалювання його специфічних розумових чи фізичних особливостей дозволяє письменникові втілити задум його твору у життя і створити для читача відповідний настрій та дати тло для власного прочитання.

Портрет персонажа, зокрема, є одним із важливих елементів у створенні авторської оповіді. Саме у зовнішності можна «прочитати» душу героя (героїні), ставлення до людей, світогляд. Крім того, як вважає Г. Мельникович, «... за умови творчого застосування багатого спектру засобів словесної портретистики в художньому творі здійснюється органічне поєднання композиційно-словесних форм і типів мовлення із формами загальнонаціональної мови, що додає йому нової якісної питомої вагомості» [7, с. 132].

Проте портретна характеристика персонажів виглядає більш повною, якщо вона поєднана із психологічною характеристикою, аналізом внутрішнього світу героя, поведінкою у певних обставинах тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню вивчення мовних засобів для творення образів у художніх текстах присвячено чимало наукових розвідок. До теми творення портретної характеристики, психологічних особливостей героїв, їх соціальних ознак зверталися науковці-лінгвісти, які досліджують як художні тексти зарубіжної літератури, так і української. Творчість Марії Матіос також не виняток, завжди привертає увагу дослідників художнього слова. Зокрема, до теми образів у творчості письменниці зверталися такі лінгвісти, як О. Буряк [2], О. Івашина, С. Михида [3, 4], О. Капленко [5], М. Фока [10]. Проте автори здебільшого торкаються питання жіночих образів або ж звужують до аналізу образу матері. Деякі розвідки присвячено образам-архетипам у творчості письменниці. Окремого комплексного дослідження характеристики мовних засобів для творення образів-персонажів у її прозі немає.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Проза Марії Матіос, яка неодноразово ставала об'єктом лінгвістичного дослідження, відрізняється особливим колоритом у зображенні епохи, в якій живуть головні герої, їх стилю життя, побуту, їх взаємин. Проте все це великою мірою визначено їх зображенням як особистостей, людей з власним, особливим внутрішнім світом. Мовні засоби, які добирає письменниця для такого зображення, свідчать про майстерність авторки у підборі слів, їх найтонших відтінків.

Тож **мета** нашого дослідження полягає у з'ясуванні особливостей мовних засобів для характеристики героїв художнього твору. Для досягнення мети необхідно виконати такі **завдання**, зокрема схарактеризувати лексичні, синтаксичні та інші мовні інструменти, які Марія Матіос використовує для характеротворення своїх персонажів.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Кожен письменник/письменниця, створюючи художній світ у своїх творах, прагнуть викликати певні емоції у читачів, емпатію, розвивати уяву тощо. І саме майстерно підібрані мовні засоби дають їм цю можливість.

На емоційне наповнення художнього тексту, на сприйняття його читачем неабиякий вплив мають лексичний та синтаксичний рівні мови. Тобто саме через слово і його граматичну організацію відбувається «спілкування» героїв твору з читачем, виникає симпатія чи антипатія до них як щодо зовнішності, так і щодо особистісних рис.

У романі Марії Матіос «Майже ніколи не напаки» герої дуже різні, є позитивні і негативні, красиві і не дуже, молоді і не зовсім. Все це ми «бачимо» з характеристик їх зовнішності, характеру, психічних особливостей, світогляду. Авторка для цього використовує усі наявні мовні засоби.

На основі аналізованого матеріалу образи-персонажі в романі «Майже ніколи не навпаки» можна згрупувати за такими ознаками: портретна характеристика (зовнішність), психологічні (психічні) особливості, фізичні характеристики, емоційний стан героя, риси характеру, соціальний та матеріальний статус. Образи кожної із наведених груп яскраві, колоритні завдяки палітрі мовних засобів, які майстерно підбрала авторка.

Наприклад, для характеристики зовнішності героя чи героїні М.Матіос використовує як прямі означення, так і описові конструкції. Важливо наголосити, що безпосереднього опису зовнішності героїв у тексті дуже мало: **А той Іван ... люди добрі, завжди неголений ходить, як циган-бляхар із сусіднього села** [6, с. 104], **А Дмитрик – майже дитина. Мовчить і дивиться. А очі має великі. Ясні. В кутиках губів – усмішка між двома ямками. Як ангел, чистий. Невинний** [6, с. 108], **Стринада на те лиш мовчки всміхнувся в свої пишно закручені догори кошлаті вуса ...** [6, с. 83]

Портретна характеристика – лише фон, основа, на якій змальовано внутрішні риси персонажа, наприклад: **Маринька-богодуха** стояла на Варварчуковому подвір'ї – **чорна, як черниця: у довгій чорній спідниці, в накинутій поверх чорного лейбика чорній великій хустці, із в'язкою жовтих свічок** [6, с. 114].

Те ж стосується і змалювання фізичних характеристик дійових осіб. Вони виступають додатковою ознакою характеру, підкреслюють або пояснюють дії та вчинки. Слід зазначити, що авторка багато уваги приділяє змалюванню саме фізичних особливостей своїх героїв. До таких характеристик ми відносимо опис зовнішності, фізичні стани та фізіологічні вади: **Ти сліпа, що невістка нидіє на очах**, а слова не скаже? [6, с. 10].

Найчастіше М. Матіос для змалювання зовнішності використовує художні засоби: порівняння: **Біла** (донька – Л.Т.), **як туман після дощу над їхнім хутором** [6, с. 87]; метафоричні конструкції (прості і розгорнуті), стійкі вислови: **Живіт**, здавалося, **приріс до хребтової кістки** [6, с. 24], **Проте надивившись ... на тліючу на попіл невістку, що вже кілька місяців жила на воді з яблуками...** [6, с. 9]; просторічну лексику: **А тепер теліпаються лиш виссані дітьми груди** [6, с. 48]. Зокрема, для підсилення враження від опису зовнішності письменниця часто використовує фразеологізми: **Доця гасла на очах**, лише її донедавна запале черевце почало вивершуватися, як на дріжджах [6, с. 13].

Характерним для портретної характеристики героїв у романі є використання художньої деталі. У Марії Матіос такою деталлю є очі: **Сидить [Петруня – Л.Т.] – акурат, що молода. Розплетена. З мутними від сліз і відчаю очима** [6, с. 103]. Саме через очі одного з героїв – Дмитрика – авторка змальовує його життєву трагедію. Як правило, концепт **очі** підсилено відповідними означеннями: **А Дмитрик, що поїв із цебра корову, якраз на ту хвилину не скинув би догори голову,**

при тому не встигнувши заплющити невинні, але видючі очі незайманого ще парубка... [6, с. 17], **Дмитрик мовчки довго дивився на неї великими й добрими карими очима, і слюзи самі йому котилися лицем** [6, с. 23], **Лиш очі, глибоко запалі в чорні очниці Дмитрикові очі, ще блимають благанням жити** [6, с. 25], **І чи то від болю, чи просто так надовго заплющує сумні свої очі** [6, с. 26].

Характерною деталлю у зовнішності для характеристики персонажів є, крім очей, і **губи**, зокрема й усмішка: Він [Гольштейн – Л.Т.] у нас людина сердечна. – **Урсулеску усміхнувся кутиком губів** [6, с. 65], **І сині його губи більше схожі на товчені сливи** [6, с. 25], **А тепер вона пересохлими, пошерхлими губами шепче в ту чоловічу срамоту ... покайну якусь молитву...** [6, с. 26], **Андрій усміхнувся краєм тонких губів** [6, с. 30], **Оксентій закусив нижню губу до крові** [6, с. 30].

Змальовуючи зовнішність, письменниця таким чином пояснює, розповідає своєму читачеві про соціальний статус персонажа, його можливості, наприклад, **Тодор Урсулеску** [нотаріус – Л.Т.], **високий худий чоловічок у випрасуваному чорному костюмі, в білій сорочці, з метеликом під тонкою шиєю, втретє протер скельця пенсне й закріпив його нарешті на перенісці, закинувши срібний ланцюжок за праве вухо** [6, с. 64], **Доктор Давид Гольштейн сидів у масивному дерев'яному кріслі з вигнутою різбленою спинкою посеред величезного світлого кабінету, широко розставивши ноги. Руками був міцно опертий на коліна, аж розстебнулося два середні гудзики сорочки. З-під розпанаханої сорочки вибивався густий чорний жмут на грудях** [6, с. 66]. **Гольштейн скочив на ноги, осмикнув сорочку в штани, на ходу застебнувши гудзики, і пішов назустріч Павлові широкими кроками, широко розкривши руки. Нібито мав намір обіймати прохача. Заплиле, проте свіжо поголене нотареве обличчя світилося якнайщирішою приязню** [6, с. 66].

Значною кількістю прикладів представлено також змалювання внутрішнього світу персонажів, їх психологічних рис, поведінки. Зокрема, зважаючи на загальний тон оповіді, письменниця багато уваги приділяє змалюванню внутрішніх станів героїв, їх переживанням, виявленню почуттів тощо.: **Але Доцька того не помітила. Вона, здавалося, закам'яніла з самою в руках від невідомого жаху й болю одночасно** [6, с. 78].

М. Матіос робить це в різний спосіб. Найчастіше відображення психологічного чи фізичного стану

людини відбувається через порівняння, які мають різні форми вираження (з порівняльними сполучниками, орудним відмінком іменника, з ключовими словами *схожий на...*, *подібний до ..* тощо): **Петруня** з опущеними долу очима **крутилася між піччю й столом кволо, як отрусна миша в коморі** [6, с. 19], **Завтрашня молода** з накрученим на дерев'яні палички волоссям **ліниво снувала подвір'ям, як побита**, шукаючи чи то місця, де б її ніхто не займав, чи якоїсь роботи [6, с. 90], **Гольштейн був схожий на яструба**, що ось-ось має вчепитися в здобич [6, с. 66], **І невинна, як цвіт яблуневий** у травні [6, с. 87] або з використанням фразеологічних сполук: А вона чула, як її **тіло вкривають мурашки** [6, с. 79], **Серце їй вилітає з грудей**, але Петруня притискає його ліво. Рукою, а тоді зверху накриває ще й правою [6, с. 113], ... **Петруня стояла посеред хати снопом – ні жива ні мертва**, лиш нагла думка була в скроні: «Звідки вона знає, що я за ним умираю?!» [6, с. 115].

Варто зауважити, що у романі чи не найбільшою групою мовних засобів образотворення виступають саме фразеологізми та сталі вирази. Авторка користується ними не лише для портретної характеристики, зображення внутрішнього світу персонажів, а й для характеристики взаємовідносин між дійовими особами, ставлення гкря до певної ситуації. Наприклад, сильне нервеве напруження передано саме через використання сталого виразу: Бо Доця ще ніколи не тримала в руках живої людини, **яка на очах відпускає свою душу на небеса** [6, с. 25] (вислів означає *відпускати душу на небо* означає померти). Або ж як вдало і конденсовано схарактеризувала авторка філософське розуміння буття людини і ставлення до тих, хто думає, що владний над іншими: Але **ні один багач Бога за бороду ще не тримав** [6, с. 37] (означає, що перед вищими силами всі рівні). Матеріальне становище героїв також вдало схарактеризовано за допомогою стійких сполук, як-от: **Прийшла мало не з голою задницею на все його багатство** [6, с. 46] (фразу *бути з голою задницею* трактують як *бути бідним*).

На особливу увагу заслуговують описи героїв, які переживають різноманітні внутрішні стани: горе, щастя, радість, біль, страх, любов тощо. Саме через такі характеристики авторці вдається показати внутрішній світ своїх героїв: ...сам **свекор Кирило, м'який серцем, але скупий язиком**, був змушений втрутитися в справу [6, с. 9], Але й те, що **Павло й не дихав би без Доці** – це свекруха знала точно [6, с. 11], **Тихий і робітний Дмитрик, з якого ніколи не чути було зайвого слова...** [6, с. 16], **Доця знову хапливо**

хреститься, стримуючи дрижаки в колінах... [6, с. 34], **Андрій – без лиця** – влетів у хату... [6, с. 51], **Зілися на нитку** за тата [6, с. 57], То пару днів до весілля **його ніби оводи були покусали** [6, с. 92].

Для того, аби показати всю картину взаємовідносин між героями, показати конфлікт твору, важливим є не лише портрет персонажів, їх психологічний стан, а й у цьому контексті фізичний стан і фізичні характеристики. Часто саме ці показники були визначальними у взаємостосунках героїв, у конкретних випадках саме вони й призвели до трагедії. Тож у тексті спостерігаємо, що авторка наголошує, зокрема, на цих ознаках. Наприклад, фіксуємо зосередження уваги на фізичному здоров'ї чоловіка, сексуальному зокрема. Причому є приклади, коли письменниця не описує прямо фізіологічні чи фізичні особливості, вади, а застосовує або перифраз, або народнорозмовне порівняння чи метафору: – **Він не зміг мене пробити, бо він не вдатний до жінки!** – тепер кричить уже Петруня [6, с. 112], А що інакше мав робити Іван? Мав казати тестеві Дячукові, що **він каліцун? Що дзигар його не заводиться до роботи з жінкою?** [6, с. 121], **А Павло тим часом робить Доці діти. І робить не морквою. А так, як треба** [6, с. 12].

Як відомо, здавна в українській народній культурі особливу увагу звертали на вік, коли дівчина виходить заміж або ж юнак одружується; окремою темою є збереження чи втрата цноти, зрада чоловіка або ж дружини, а також обряди та звичаї, що супроводжують ці події. Ці теми також наявні у романі і вплітаються в загальну канву створення художньої оповіді та мають важливе значення для розгортання сюжету. Отож простежуємо і художні засоби, які Марія Матіос використала для змалювання персонажів у відповідних ситуаціях. В одних випадках ці характеристики є досить короткі, однокомпонентні, але достатньо місткі, в інших застосовано широкі характеристики з нанизуванням ознак.

Як правило, окрім прямої вказівки на якусь ознаку, фіксуємо, крім означень, прикладок, ще й активне використання парафразів, часто створених на народнорозмовній основі: Одокія, а по-домашньому **Доця, – вінчана жінка** старшого Чев'юкового сина Павла... [6, с. 9], Дмитрик здригається – й міцно **пригортає до себе дівчину-жінку**, яка вже заходиться плачем і давиться набіглими до горла словами [6, с. 110]. Бо до **чужого чоловіка буйну кров має** [6, с. 45], Доцька була б насадила барвінку й без того. Бо не мав **хлопець барвінкового вінка на своїй голові** [6, с. 74], **А дівці вже п'ятнадцятий рік.**

Навіть сметана на молоці скисає, якщо її довго не збирати [6, с. 89].

Важливими у взаємовідносинах героїв роману був матеріальний стан. Тож фіксуємо характеристики героїв і за цією ознакою: **Івана за таке багатство годиться в сраку цілувати**, а не дутися [6, с. 122], **Стільки, скільки в Гаврилового зятя є ґрунтів та худоби, більше хіба лише побрехеньок на бабинських язиках** [6, с. 86]. З наведених прикладів видно, що для означення матеріального стану героя авторка послуговується народнорозмовною, почасти просторічною лексикою і порівняннями.

Активно застосовує письменниця і способи самохарактеристики для змалювання образів-персонажів, наприклад: **Доктор, як він сам розумів, браком сумління давно вже не страждав** [6, с. 72], **Та й день непоганий, хвала голові і ясному розуму чоловіка, подумав про себе**

доктор [6, с. 72], – **Я письменний**, – відповідав на те сільський писар, намагаючись якомога дужче випростати поламану спину, що йому, проте, не вдавалося, бо аж скривився від болю, ніби з'їв кислую. – **Мене у Вижниці протоколювали на письмо. Я добре письменний** [6, с. 61].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз фактичного матеріалу дозволяє зробити висновки про багатство мовних засобів, які використовує сучасна українська письменниця Марія Матіос для створення образів-персонажів. Лексичні і синтаксичні засоби використано і в портретистиці, і для змалювання світогляду героїв, і у відтворенні їх психологічних та фізичних особливостей, що є характерною ознакою ідіолекту авторки. Тому для комплексного аналізу засобів характеротворення у творчості Марії Матіос варто дослідити й інші її твори, що буде зроблено у наступних розвідках

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алексеєнко С.Ф. Ономастична і сенсорна лексика як засіб створення художнього портрета персонажа в романі Джоан Харріс «Шоколад». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2022. № 54. С. 11–14.
2. Буряк О. Ф. Образ матері в романі Марії Матіос «Мамі». *Закарпатські філологічні студії*. 2023. Вип. 31. С. 195–199.
3. Івашина О.О., Михида С.П. Архетип матері в романі Марії Матіос «Майже ніколи не навпаки». *Наукові записки. Серія : Філологічні науки*. 2022. Вип. 203. С. 26–31.
4. Івашина О. Психологізм у творчості Марії Матіос: теоретичні та прикладні аспекти. *Закарпатські філологічні студії*. 2023. Вип. 29, т. 1. С. 269–274.
5. Капленко О. М. До питання типології жіночих образів у прозі Марії Матіос. *Література та культура Полісся*. № 98. Серія : Філологічні науки. № 14. С. 112–120. URL: <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/1748/1/11.pdf> (дата звернення: 15.03.2025)
6. Матіос М. Майже ніколи не навпаки. Сімейна сага в новелах ; вид. 2-е. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛАМА-ГА, 2022. 224 с.
7. Мельникович Г.Г. Особливості застосування словесного портрета у художньому творі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2021. № 52. Т. 1. С. 132–135.
8. Словник фразеологізмів української мови / уклад.: В.М.Білоноженко, І.С. Гнатюк, В.В. Дятчук, Н.М. Неровня, Т.О. Федоренко. Київ : Наукова думка, 2003. 788 с.
9. Штепа А.Л. Художня деталь як засіб характеротворення у творчості Оскара Уайльда. *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 12. С. 259–262. URL: <http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/12/52.pdf> (дата звернення: 15.03.2025)
10. Фока М.В. Архетипні ознаки поетики Марії Матіос (на матеріалі повісті «Армагедон уже відбувся»). *Наукові записки. Серія : Філологічні науки*. 2024. Вип. 3 (210). С. 299–304. URL: <http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/12/52.pdf> (дата звернення: 10.03.2025).